

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.371

Н. А. Басюк,

кандидат педагогічних наук, доцент;

А. П. Вірковський,

кандидат педагогічних наук, доцент;

Т. П. Москвіна,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Житомирський державний університет Імені Івана Франка)

ОБДАРОВАНІСТЬ: ЇЇ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

У статті аналізуються підходи вітчизняних та зарубіжних учених до визначення поняття обдарованості, її змістових компонентів. Розкриваються характеристики інтелектуально обдарованої особистості. Досліджуються чинники, що впливають на розвиток творчих здібностей. Аргументується поняття інтелекту та інтелектуальних здібностей.

Оскільки інтелектуальний, творчий потенціал людини, суспільства загалом – основа науково-технічного, економічного і будь-якого іншого розвитку, природним є інтерес науки і практики до творчих здібностей, обдарованості, таланту. Щодо цього особливі завдання і проблеми стоять перед психологічною наукою, яка покликана їх розв'язувати. Про окремі з них нині говорять особливо часто; раннє виявлення, навчання і виховання обдарованих і талановитих дітей, учнів, студентів є новим завданням вдосконалення народної освіти; завдяки розвитку і вихованню обдарованих і талановитих дітей можна розв'язувати нагальні завдання формування творчого потенціалу суспільства, забезпечити інтенсивний соціальний і науково-технічний прогрес, подальший розвиток науки і культури.

Мета статті – проаналізувати підходи вітчизняних і зарубіжних учених до визначення поняття обдарованості, її змістових компонентів, а також з'ясувати характеристики інтелектуально обдарованої особистості.

Уже на початку нинішнього століття було зроблено перші теоретичні і практичні спроби вивчення багатьох питань творчої діяльності загалом, виявів обдарованості на вищому рівні, систематизації нагромаджених даних та їх аналізу.

У наш час цю проблему досліджували Б. Г. Ананьєв, В. М. Мясіщев, А. Г. Ковальов, Г. С. Костюк, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов та інші. Вони визначили такі три ознаки здібностей:

- індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої;
- особливості, що сприяють успішному виконанню діяльності;
- здібності не зводяться до знань, умінь, навичок, які вже виявлено в суб'єкта, а сприяють

легкому і швидкому їх набуттю [1].

Б. М. Теплов заперечував спадковість здібностей. Спадковими, на його думку, є лише задатки, анатомо-фізіологічні особливості людини. Здібності формуються в діяльності. Відмінності між задатками і здібностями в тому, що задатки не мають якісної визначеності, змістового компонента.

С. Л. Рубінштейн, Г. С. Костюк багато в чому поділяли концепцію Б. М. Теплова, наголошуючи на зв'язку здібностей з розвитком. С. Л. Рубінштейн вважав, що здібності розвиваються по спіралі: реалізація можливості, яка є здібністю одного рівня, відкриває нові можливості для розвитку здібностей вищого рівня. Обдарованість людини визначається діапазоном нових можливостей, котрі відкриває реалізація наявних можливостей.

Б. Г. Ананьєв зазначав, що здібності є виявом творчого розвитку розуму, а не простого нагромадження знань. Як і Б. М. Теплов, Б. Г. Ананьєв вважав, що здібності розвиваються в діяльності, пов'язані з розвитком особистості. Талант є складним, багатоплановим наслідком активності людської особистості; справжній талант – це й розвинений характер, сильна воля, чітка життєва мета.

Важливі думки Б. Г. Ананьєва відносно спеціальних і загальних здібностей та обдарованості. Спеціальні здібності є продуктом розвитку спеціальних видів діяльності, що мають провідне значення в загальному розвитку людини. Продуктом загального розвитку є обдарованість, яку С. Л. Рубінштейн не без підстави називав "загальною здібністю".

В. А. Крутецький звернув увагу на якості, що "супроводять" вияв і розвиток здібностей (аналізуючи конкретні математичні здібності):

- активне, позитивне ставлення до математики, схильність займатися нею, що переходить у пристрасну захопленість;
- працелюбність, організованість, самостійність, цілеспрямованість, наполегливість, інтелектуальні почуття (радість творчості та ін.);
- наявність сприятливих станів: зацікавленості, зосередженості, позитивного самопочуття тощо;
- запас знань, умінь і навичок у відповідній сфері для діяльності на певному рівні.

Таким чином, здібностям властиві своєрідна розгалуженість, взаємозв'язок із вродженими задатками. Вони розвиваються в процесі діяльності, переплітаються з низкою особистісних властивостей і особливостей. Можна говорити про ансамбль якостей, властивостей або про здібності як систему (чи підсистему в системі особистості), що поєднується і взаємопов'язана з іншими системами (підсистемами).

Б. М. Теплов наголошував на тому, що окремі здібності не просто співіснують поряд одна з одною і незалежно одна від одної. Кожна здібність змінюється, набуває якісно нового характеру залежно від наявності і ступеня розвитку інших здібностей. Отже, окремі здібності ще не забезпечують можливість успішного виконання конкретною людиною тієї чи іншої роботи. Цього можна досягти завдяки обдарованості, котру розуміють як якісне своєрідне поєднання здібностей, від якого залежить можливість досягнення більшого чи меншого успіху під час тієї або іншої діяльності. Б. М. Теплов наголошує на тому, що обдарованість слід розглядати насамперед в якісному, а не в кількісному плані: психологія повинна давати практиці способи аналізу обдарованості людей у різних сферах, а не прийом її виміру. Головне не в тому, що одні люди більш, інші менш обдаровані. Набагато важливіше те, що різні люди мають різну якісну обдарованість і різні якісні здібності. Відмінності обдарованості виявляються в тому, що навіть піаністична обдарованість у різних людей якісно різна: одна людина обдарована як піаніст, інша – інакше.

Постає запитання, яке місце в наведеному своєрідному реєстрі посідають інтелект, інтелектуальні здібності? Зазначимо, що поняття інтелекту неоднозначне, через те розглянемо варіації його тлумачення. Термін "інтелект" (розуміння, пізнання) вживають у широкому плані як сукупність усіх пізнавальних функцій людини – від відчуттів і сприймання до мислення. У вузькому аспекті інтелект "прирівнюють" до мислення. Цей термін характеризує специфіку людської психічної діяльності – здатність фіксувати закономірні зв'язки та відношення предметів, явищ навколишньої дійсності.

Використання терміна "інтелект" у широкому плані дає змогу об'єднати систему пізнавальних процесів: сприймання, увагу, пам'ять і мислення в його конкретних та абстрактних формах. Отже, інтелект можна розглядати як адаптаційний механізм, що забезпечує адекватне пристосування людини до навколишньої дійсності. Тобто "інтелект" – це правильна, з точки зору цілеспрямованості й практичної цінності, реакція, здатність людини до швидких і правильних дій у нових умовах. Інтелект є однією з найглобальніших якостей психіки, тому визначення рівня його розвитку має важливе практичне значення.

Інтелект виявляється в розумінні та структуруванні конкретної (поданої, скажімо, в умові задачі) інформації, формулюванні задачі, пошуку й конструюванні розв'язань, прогнозуванні розв'язань, гіпотез, задумів [2].

В американській психології довгий час головним показником обдарованості був здебільшого інтелект. Останніми роками для визначення обдарованості використовують формулу, запропоновану відділом освіти США, що враховує також академічні успіхи індивіда, досягнення у сфері творчої діяльності, спілкування й психомоторики. Проте, на думку окремих фахівців, таке визначення не зовсім точне, бо в ньому не враховано один з найважливіших компонентів діяльності – мотивацію. Окрім того, в такому визначенні змішуються суто психологічні процеси (інтелектуальні, творчі, лідерські в спілкуванні) з конкретними видами діяльності людини – наприклад, художньої, наукової, технічної. Тому подальший пошук був спрямований на те, щоб знайти визначення сутності обдарованості. Американський дослідник Дж. Рензуллі запропонував у визначення обдарованості ввести такі три характеристики: інтелектуальні здібності, що переважають середній рівень, творчий підхід і наполегливість. Щоправда, відносно дошкільників зв'язок між цими характеристиками та майбутніми успіхами не розглядався [3].

Як би там не було, американські дослідники дотримуються точки зору, що у віці від трьох років вже потрібно виявляти обдарованих дітей, створюючи для них індивідуальні програми навчання. Якщо з'ясується, що з віком дитина, вступаючи до школи, а потім, переходячи із класу в клас, не досягне помітних успіхів у тому виді діяльності, в якому в неї на ранніх етапах розвитку були помітні успіхи, то її можна буде перевести на звичайну середню програму.

Не менш важливим питанням для принципового з'ясування сутності обдарованості й створення спеціальних програм для обдарованих дітей є зв'язок між творчими здібностями й академічними досягненнями. Якщо сутність обдарованості звести до високих творчих здібностей, то в цьому випадку академічні досягнення не завжди будуть дуже помітними, й навпаки, дитина може мати значні успіхи в навчанні з основних шкільних предметів, але рівень творчих успіхів у неї буде невисоким. Тому Дж. Рензулі зі своїми колегами запропонував принцип "турнікету", коли програму розраховували на багатьох кандидатів, зокрема дітей, які мали великі академічні досягнення, й тих, хто відзначається значними рівнями творчих здібностей.

Згідно з таким трактуванням обдарованості розробляли моделі виявлення обдарованих дітей. На основі методу групового тестування, а також оцінок педагогів, визначали коло "кандидатів" в обдаровані. Дитина під час тестування й оцінювання педагогом повинна набрати високу суму балів, щоб увійти в число кандидатів у такі сфери: суспільна активність (лідерство) й сфера руху. Відібраних таким чином дітей об'єднували в групи відповідної сфери, працюючи з ними за спеціальною програмою. Тільки після цього з дітьми, які виявили обдарованість у тій чи іншій сфері, організовують роботу за додатковою складнішою програмою.

Як правило, для виявлення інтелектуальних і творчих здібностей дітей використовують тести для оцінювання їх досягнень (успішності в навчанні). Водночас враховують, що обдарованість – дуже складне явище, і дитина може на якомусь етапі свого розвитку досягти високого рівня обдарованості, а потім іноді з незрозумілих причин її досягнення різко падають, і навпаки, вона може в будь-який конкретний момент одержати низькі оцінки, котрі через певний час будуть найвищими. Тому виявлення обдарованих дітей – це тривала процедура, пов'язана з динамікою розкриття обдарованості [4].

На практиці найчастіше використовують характеристики творчості, що ґрунтуються на дослідженнях Дж. Гілфорда. Характеристики зорієнтовані на такі особливості розумового процесу, як легкість, гнучкість, оригінальність, точність, а також уява. Тестування включає також оцінку вмінь дитини ставити інформаційні запитання, визначати можливі причини і наслідки відносно ситуацій, зображених на серії малюнків, ставити нестандартні запитання, пов'язані з добре відомими предметами [5].

Враховуючи досвід досліджень нашої лабораторії та відповідних навчальних закладів, можна орієнтуватися на таку загальну схему здійснення добору дітей:

- характеристики дітей, що її подають батьки (форму характеристик розробляють у навчальному закладі);
- характеристики дошкільної (якщо дитина вступає до першого класу) установи чи шкільного закладу (якщо дитина вступає до старшого класу); їх також може розробляти заклад, до якого вступає учень;
- загальне медичне обстеження, що включає також спеціальне обстеження нервово-психічної системи;
- психологічні обстеження (бесіди з дітьми і батьками, тести, спостереження тощо);
- виконання спеціально розроблених завдань за профілем навчального закладу;
- підсумкова оцінка експертної комісії (бажано, щоб до її складу входили, крім представників навчального закладу, незалежні експерти – психолог, кваліфіковані фахівці в конкретних сферах діяльності та ін.).

Основними характеристиками інтелектуально обдарованої дитини вважають: ранню мову, вживання складних слів, раннє засвоєння лічби і читання, допитливість, міцну пам'ять, швидке сприймання, сильну уяву, абстрактне мислення, побудову речень із складними синтаксичними конструкціями, здатність класифікувати інформацію і досвід, надзвичайну увагу, великий словниковий запас, інтуїцію, наполегливість у досягненні поставленої мети, здатність тривалий час зосереджуватися на одному виді діяльності, сприймати зв'язки і співвідношення між предметами і явищами, прагнення робити все на свій лад, висловлювати різноманітні пропозиції з приводу конкретної ситуації, бачити одну і ту проблему під різним кутом зору, винахідливість, тяжіння до завершеності, впорядкованості і точності, високий енергетичний рівень, що дає змогу займатися одночасно багатьма проблемами, захоплення побудовою альтернативних моделей і систем, уміння ставити запитання, легкість у придумуванні нових слів, визначенні нових понять, надання переваги інтелектуальним іграм, здібності у вивченні математики, самостійність мислення, що виявляється як у прагненні знайти власний розв'язок задачі, так і в здатності самостійно, без надмірного керівництва з боку педагогів чи батьків вчитися, надання переваги складному перед простим, ерудованість, яскраве виявлення спеціальних здібностей до одного чи кількох видів діяльності.

Говорячи про найтиповіші ознаки інтелектуально обдарованої особистості, назовемо ще дві: ранній вияв обдарованості і випередження за рівнем інтелектуального розвитку звичайних однолітків приблизно на два роки.

Розвиток творчих здібностей залежить від багатьох чинників. Насамперед це соціально-економічні умови, домінуюча освітня політика, рівень фахової підготовки вчителів, інтелектуальна атмосфера в сім'ї тощо. Водночас справедлива й приказка, що людина сама є ковалем свого щастя, тобто рівень розвитку творчих здібностей певною мірою залежить від того, як вона ставиться до навколишньої дійсності, якою діяльністю займається і як працює.

Таким чином, творчі звершення — це результат особистої цілеспрямованості в житті, наполегливості і рішучості в досягненні поставленої мети. Щоб виховати в собі перелічені якості, доцільно завести картотеку нерозв'язаних проблем (згодом серед них обов'язково буде така, яка стане справою на довгі роки чи на все життя), виробляти впевненість у власних силах і будь-що доводити розпочату справу до кінця. Запорукою творчих успіхів є розумна вимогливість до наслідків власної праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Зазимко О. В. До проблеми про саморозвиток як фактор становлення обдарованої особистості // Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога. — К., 1998. — С. 124-128.
2. Моляко В. О. Психологічні проблеми творчої діяльності та обдарованості дітей і молоді // Наук. записки Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка. Вип. 19: Актуальні проблеми психології. — К., 1999. — С. 146-153.
3. Музика О. Л. Суб'єктно-ціннісний аналіз становлення творчо обдарованої особистості (на матеріалі технічної творчості): Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — К., 1997. — 203 с.
4. Пономарьова Р. О. Креативний потенціал технічно обдарованої особистості: природа, структура, критерії, розвиток // Українська психологія: сучасний потенціал: Матеріали IV Костюків. читань: У 3 т. — К.: Вид-во ДОК, Т. 2, 1996. — С. 352-361.
5. Семенова Р. О. Лабораторія психології обдарованості Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України: теоретико-концептуальні підходи до розробки проблеми обдарованості та креативності // Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога. — К., 1998. — С. 19-26.

Матеріал надійшов до редакції 17.12. 2008 р.

Басюк Н. А., Вирковский А. П., Москвина Т. Ф. Одаренность: ее проявление и развитие.

В статье анализируются подходы отечественных и зарубежных ученых к определению понятия одаренности, ее составляющих компонентов. Раскрываются характеристики интеллектуально одаренной личности. Исследуются факторы, влияющие на развитие творческих способностей.

Basyuk N. A., Virkovskiy A. P., Moskvina T. P. The Gift: its Revealing and Development.

The article analyzes the approaches of home and foreign scholars to the determination of the notion of gift and its constituents. Characteristics of the intellectually gifted person are represented. Factors which influence the development of creative abilities are studied.